

תורת אביגדור

הגאון ר' אביגדור מילר זצ"ל

שיחות מוסר והדרכה בפרשת השבוע
מיוסדות על שיעוריו, ספריו, וכתבי תלמידיו

פרשת ואתחנן תשפ"ב

אהבת ה' - בשני יצריך

מהדורת כנסת ישראל

לזכות רפואה שלימה

חיה מלכה בת-בת-שבע

בתוך שאר חולי ישראל

פרנס השבוע

בהוקרה למנהלי "תורת אביגדור"
ולהצלחת התורם ומשפחתו

אפשר לתרום "בנדריים פלוס" או "נדריים פון" (03-763-0585 - קרן 2985)
להנצחות: 076-599-4020

לזכות מרדכי וטובה ארמן

ולעילוי נשמת

אלעזר מנחם בן אברהם שמואל
אלטע דבורה בת אשר

חיים שלמה בן דוב בער
גיטל בת מנחם מנדל

ניתן להשיג את החוברת בחינם:

052-760-2289 גבעה B
ערים אחרות
054-853-5670 אלעד
054-662-2428 אשקלון
052-716-9528 אופקים
08-864-6516 אשדוד
03-570-3134 בני ברק
055-674-8959 בני ברק (רע' חזון איש)
058-323-6584 בני ברק (קרית הרצוג)
054-851-9014 ברנפולד
02-534-2467 טלסטון
052-447-4126 מודיעין
054-844-1570 נתניה
08-974-3086 קרית ספר
052-760-6491 רכסים

בר אילן 4
054-844-7327 קרית היובל
052-266-9937 קרית משה
02-650-2327 רוממה-המ"ג
רחוב אהליאב 21/32 (בתוך התיבת דואר)
רחביה ביכ"נ הגר"א
02-586-0088 רמות
058-718-5065 רמת אשכול
050-412-7721 רמת שלמה
בית שמש
055-677-8301 קריה
053-232-1710 רמב"ש א'
052-767-4151 רמב"ש ג'
054-842-7664 רמב"ש ג'
052-763-4167 רמב"ש ד'
052-710-9132 רמת אברהם
ביתר עילית
058-324-5544 גבעה A

ירושלים
053-318-4381 ארזי הבירה
052-763-2150 ביח"נ הר צבי
054-841-9231 בית וגן
054-841-7272 גאולה-זכרון משה
058-325-5458 גבעת שאול
058-321-9933 גני גאולה
הר נוף
054-851-9014 ישיבת מיר
052-766-5331 נוה יעקב
סורוצקין שער הספר
סורוצקין 31
02-536-2280 סנהדריה
054-859-3064 סנהדריה המורחבת
עזרת תורה ספרים ווינקל
עלי הכהן 15
02-538-8613 עזרת תורה 2
צומת בר אילן ספרי אור החיים

לברורים והנצחות : 076-599-4020

או לקבלת החוברת במייל: ey@torasavigdor.org

אנו זקוקים מאוד לתרומות. נבקש מאוד מכל מי שנהנה מהחוברת כל שבוע

שיתרום לפחות סך 10 ש"ח לחודש

הנצחת מדור שו"ת - 250 ש"ח

הנצחת חצי פרשה - 750 ש"ח

פרנס השבוע (יותר משלושת אלפים חוברות!) - 1500 ש"ח

להוספת חוברות באזורכם, נא להוסיף בקשה ולציין אזור המבוקש

ניתן לתרום בעמדות נדרים פלוס

או בנדרים פון: 03-763-0585

קרן מס' 2985

OR AT [TORASAVIGDOR.ORG/DONATE](https://torasavigdor.org/donate) (SPECIFY "TOWARDS HEBREW EDITION")

חוברת מס' 126

הדפסה - גרפון MAT 02-5337722

תורת אביגדור

פרשת ואתחנן תשפ"ב

אהבת ה' - בשני יצריך

מכרה היהלומים הגדול

"וְאַהֲבַת אֱת ה' אֱלֹקֶיךָ בְּכָל לִבְךָ" (דברים ו, ה) - אנחנו אומרים את הפסוק הזה, המופיע בפרשת השבוע, מספר פעמים ביום, ולכן כדאי לנו לנסות ולהבין מה דורשת מאיתנו התורה כאן.

כמובן שבמסגרת זו נספיק רק לגרד את פני השטח בענין זה, אולם זה לכשעצמו הוא דבר בעל ערך רב, שכן כל פסוק בתורה הוא כמו מכרה יהלומים, וכאשר אנחנו כורים פסוק חשוב כל כך, גם על פני השטח נמצא יהלומים גדולים ויקרים. ולכן נדבר כעת אודות ענין זה, לאהוב את ה' בכל לבבנו. והשאלה נשאלת: מה זה אומר? וכיצד עושים זאת?

אהבה בוערת

והנה, בעסקנו בענין גדול זה, חשוב שנבין שישנן דרגות רבות באהבה זו, כל דרגה למעלה מחברתה. הדרגה הגבוהה ביותר מתוארת על ידי הרמב"ם בהלכות תשובה (פ"ה ה"ג): "וְכִיצַד הִיא הָאֱהָבָה הָרְאוּיָה?" - פירושה של המילה "ראויה" הוא, שזו הדרגה הגבוהה והראויה ביותר. "הוא שִׁיֵּאָהֵב אֶת ה' אֱהָבָה גְּדוּלָּה יִתְּרָה עֲזָה מֵאֵד עַד שֶׁתֵּהָא נִפְשׁוֹ קְשׁוּרָה בְּאֱהָבָתָהּ" - אהבה בוערת כמו אש, שעוטפת את האדם כולו!

כיצד ניתן להבחין באדם שהשיג אהבה אדירה זו? מהו הסימן המגלה לנו דבר זה? ממשיך הרמב"ם ומסביר, "וְנִמְצָא שׁוֹגֵה בָּהּ תָּמִיד כְּאִלּוּ חוֹלָה חֲלִי הָאֱהָבָה שְׂאִין דַּעְתּוֹ פְּנוּיָה... וְהוּא שׁוֹגֵה בָּהּ תָּמִיד בִּין בְּשִׁבְתּוֹ בִּין בְּקוּמוֹ בִּין בְּשִׁעָה שֶׁהוּא אוֹכֵל וְשׁוֹתָהּ".

דוגמא לאדם כזה היה הגאון הקדוש ר' דוד הכהן רפפורט הי"ד (בעל ה"מקדש דוד"), שלמד בכולל בסלבודקה. הוא היה הולך ברחוב, ומדבר בלימוד אל עצמו, הולך ומדבר, הולך ומדבר. כשהיה מתנגש בטעות בעמוד טלגרף, הוא היה אומר, "סליחה", זו הצידה, וממשיך ללכת ולדבר בלימוד. הוא היה מבקש סליחה מעמוד! הוא היה שקוע כל כך בלימודו עד שהוא לא שם לב שהוא התנגש בעמוד, וחשב שמדובר בבן אדם. המנהג הזה גרם לאנשים

לצחוק, אך ר' דוד זצ"ל לא היה מסוגל לשלוט בעצמו - הוא לא יכול היה להסיר את מחשבותיו מהתורה הקדושה - הוא היה חולה אהבה.

שיכורים מאהבת ה'

וזה, אומר הרמב"ם, היה מאז ומעולם הסמל של מי שאוהב את ה'. הגמרא (שבת פח, א) מספרת אודות רבא, שישב על הקרקע ועסק בתורה, כפי שהיה נהוג באותם הימים. מרוב התלהבות בלימוד, רבא לא שם לב שאצבעו מונחת מתחת לרגליו, ושישיבתו על האצבע גרמה לו לפציעה, ושדם נזל מהאצבע. הוא לא הרגיש שום כאב, כי נפשו סערה מרוב ההתלהבות בעסק התורה.

מעשה זה מובא בגמרא כדוגמא לפסוק במשלי (ה, יט), "בְּאַהֲבַתָּה תִשָּׂגָה תְּמִיד" - הוא היה שקוע כל כך באהבת ה' על ידי לימודו, עד שהוא לא היה מודע כלל לסביבתו. מאז ומעולם, אהבה עזה זו, העוטפת ותופסת את האדם, היתה שאיפתו של עם ישראל - להיות שיכורים מאהבת ה'!

שאיפה עבור כולם

בדברי הרמב"ם כאן מבואר שענין זה אינו מידת חסידות, זו אינה דרך שניתן לאמץ אותה אם מעוניינים להתעלות בעבודת ה'. לא כתוב בפסוק, "אם רצונך להיות חסיד, אוהב את ה' בכל לבבך". לא ולא! ההתלהבות הבלתי פוסקת אחר ה' יתברך, היא דבר שכל יהודי ויהודי מצווה בו - גברים ונשים, בנים ובנות כאחד.

ומשכך, עלינו לכל הפחות לשאוף לזה ולחשוב, "אולי יום אחד אגיע לשם, ואוהב את ה' בכל לבבי". אה! זו שאיפה ראויה! להשיג אהבת ה' בכל הלב! בין אם אתה עושה את זה ובין אם לא, לפחות צריכה להיות תמונה כזו לנגד עיניך, תמונה של ההר הגדול עליו אתה מקווה לטפס יום אחד. ושם למעלה נמצאת הפסגה הגדולה, השאיפה הגדולה של "וְאַהֲבַתָּה אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לִבְּךָ" - להיות חולה מאהבת ה', ושקוע תמיד במחשבות אודותיו.

מח ולב

והנה, לפני שנמשיך, עלינו לתרגם לעצמנו את המילה "לבבך", כדי שלא תהיה לנו אי בהירות. בכתובים, כאשר רוצים לציין מחשבה, הלשון הוא תמיד "לב". התורה אף פעם אינה נוקטת במילה "מח", "שכל" או "ראש". בשפת התורה, כל חשיבה היא בלב.

לא קשה להבין מדוע זה כך. הסיבה היא שלמח אין את התגובות שיש לרגשות - המח עצמו הוא מכונה מתמטית, כמו מחשב משוכלל. אולם כשאנחנו מדברים על אהבת ה', איננו חפצים שזה ייעשה עם היגיון קר. כמובן שמחשבות אלו כוללות גם היגיון, אולם ההיגיון הקר של המח חייב להיות מתורגם לרגשות חמים, כדי שתהיה לזה תפיסה כלשהיא בחיינו.

נמחיש את הדבר: כידוע, כאשר אדם משמיע הצהרה כלשהיא, ישנה כיום מכונה המסוגלת לזהות את כנות דבריו. גלאי השקר מציין כיצד הדופק של האדם מגיב בזמן שהוא מדבר. רואים אנו אם כן שלמרות שאדם אומר דברים שתוכננו על ידו באופן הגיוני, תוך שימוש ביכולת החשיבה שלו, אבל פעימות הלב שלו מגיבות בצורה מסוימת, אותה הוא אינו יכול להסתיר.

התורה אינה מחשיבה פילוסופים קרים ומאופקים, המסוגלים להנפיק הצהרות גדולות, אמירות אציליות המרוחקות מרגשותיהם. רק אדם שחי את האידיאלים שבהם הוא מאמין, הוא זה שראוי לכבוד ולחשיבות, ורק במעלה זו השתבחו גדולי אומתנו מאז ומעולם. מעולם לא קיבל אדם כבוד על כך שהוא יודע לומר מילים גבוהות, ולנסח משפטים חלקים ומלוטשים. אפילו ההיסטוריון יוסף בן מתתיהו, על אף היותו אמן הרטוריקה היוונית, איש של ביטויים מצוחצחים, כותב שאצל עם ישראל הכבוד אינו ניתן לנואמים וכותבים למיניהם, אלא רק לאנשי מעלה וחכמה ("קדמוניות היהודים" כרך יח, א, ג).

כך היא פשטות הפסוק הזה; לאהוב את ה' פירושו שעל האדם לנצל את כל מחשבותיו לאהבתו, אולם מדובר במחשבות המגובות בהרגשת הלב; זוהי מחשבה מרוכזת ומלאת מרץ, המגובה באמונות וברגשות.

חובות הלבבות

דרישה זו עשויה להישמע לנו כקיצונית. היינו מעדיפים להיות יהודים נאמנים בכך שנקיים מצוות מסוימות על כל פרטי הלכותיהן, ונחיה חיים יהודיים, מהוגנים וכשרים. אולם כעת אנחנו מתחילים להבין שכשאנחנו מדברים על להיות יהודי, הכוונה אינה רק להיות יהודי בידיים או ברגלים. בוודאי שחייבות להיות לנו ידיים יהודיות - כל אדם חייב להניח תפילין. בוודאי שחייבות להיות לנו גם רגלים יהודיות - אתה חייב ללכת לבית כנסת ולעוד מקומות כשרים. בשבת לעומת זאת, רגלינו צריכות לשבות ולא לצאת, וכמאמר הכתוב, "אם תָּשִׁיב מִשְׁבֶּת רַגְלְךָ" (ישעיה לח, יג).

כל חלק מגופנו צריך להיות יהודי, גם העיניים. העיניים מוזהרות להסתכל אך ורק בדברים מותרים. האדם צריך להיות בעל מעיים יהודיים וגם פה יהודי - אין בכך כל שאלה. אסור ליהודי לומר מילים גסות. ניבול פה הוא עוון גדול עד למאוד!

אולם מבין כל הדברים שחייבים להיות לך, יותר מפה יהודי וידיים ורגליים יהודיות, צריך שיהיה לך "א" אידישע קאפ". זה מה שעושה את היהודי ליהודי - ראש יהודי המלא במחשבות טובות. מכל הדברים שנדרשים לנו, הדבר החשוב ביותר הוא "בכל לבבך" - הראש היהודי.

דיוקם של חז"ל

זה קשה מדי? ובכן, כמו בכל דבר - ככל שתשקיע יותר, כך תקצור הצלחה מרובה יותר. כשאדם רוצה להרוויח כסף, רווחיו תלויים בכמה זמן הוא מוכן להשקיע. אתה רוצה לעבוד

רק שלוש שעות ביום? כנראה שלא תרוויח הרבה. אם אתה רוצה ללכת עד הסוף עבוד הכסף, אתה מקפיד לעבוד למעלה משמונה שעות ביום, ועל פי רוב, כך תרוויח יותר כסף. הרוצה להצליח במשימה זו של אהבת ה' צריך לדעת שככל שיקדיש את שכלו למחשבות בנושא, כך הוא יהיה אדם גדול יותר.

וכעת. השאלה שכולנו שואלים את עצמנו - אני מדבר גם לעצמי - היא, מה אנחנו עושים בקשר לזה? רק לבוא ולומר, "אני אוהב את ה'?" אנחנו בוודאי צריכים יותר מזה. מהיכן מתחילים לטפס על ההר הזה?

אם נדייק בלשון הפסוק, ניווכח שחז"ל מצאו לנו שביל במעלה ההר הזה, בתוך הפסוק עצמו. חז"ל הבחינו בלשון יוצאת דופן בפסוק, "וְאַהֲבֵתָ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לִבְּךָ". חז"ל מעירים, מדוע לא כתוב "בכל לִבְּךָ"? מהי משמעותה של לשון זו - "לבבך", עם שני ב'?

בשני יצריך

כל מה שדיברנו עד כה, אכן נכלל במילה "לִבְּךָ" - אם היה כתוב כך, היינו מבינים שהפסוק מצווה אותנו להציב לעצמנו מטרה, לאהוב את ה' בכל שכלנו באופן המגובה ברגש. אולם במקום ב' אחד, מופיעות שתיים.

והנה זאת ידוע לכולם שאין אות מיותרת בתורה, וכאשר אנו מוצאים אות או מילה הנראית לנו כבלתי נצרכת, אין ספק שהיא באה להדגיש דבר מה, וללמד אותנו משהו מעבר למובן הפשוט.

וכך אומרים לנו חז"ל שהב' הכפולה מעצימה את משמעותה של המילה - במקום לאהוב את ה' בלב אחד, עלינו לאהוב אותו בשני לבבות. וחכמינו מסבירים זאת כך: עלינו להרגיל את עצמנו לאהוב את ה' "בשני יצריך ביצר טוב וביצר הרע" (ברכות נד, א). זה מה שמלמדים אותנו שני הב'.

הנה לנו כבר שביל שבו נוכל להתחיל לטפס במעלה ההר! במקום לדמיין שיום אחד, אולי בעתיד הרחוק, נקיים את מצות אהבת ה', חכמינו סללו עבורנו דרך שבה יכול כל אחד ואחד מאיתנו להתחיל ולצעוד היום. אם נלמד את השיטה הזו, כיצד להסתייע בשני הסוכנים הגדולים הללו, היצר הטוב והיצר הרע, נתחיל לטפס על ההר של אהבת ה'.

הצדיק הנסתר

הבה נתחיל עם היצר הטוב. מהו היצר הטוב? זו שאלה שעלינו לענות עליה, כי אם נצטוו לאהוב את ה' עם היצר הטוב, עלינו לדעת מיהו ומהו לפני שנוכל להשתמש בו. וכאן אנו ניצבים בפני בעיה, כי מעולם איננו מזכירים את היצר הטוב!

גם אם תלכו למקומות שבהם מדברים על עניינים אלו, אם תאזינו לדברי הרבנים - תמיד היצר הרע הוא זה שמזכירים אותו ומדברים אודותיו. יתכן ובימינו כבר לא מקובל להזכיר גם אותו, אולם אם בכלל, הוא זה שמדברים עליו.

ולמען האמת אין זו אשמתם של הרבנים, כי היצר הטוב אינו מוזכר באף מקום. אם נסתכל בדברי חז"ל נראה, ש"אישיותו" של היצר הרע מגולמת בתדירות גבוהה - פעמים רבות ישנם סיפורים שבהם הוא מופיע בצורה של אישיות כמו השטן, כמו מלאך המדבר עם אנשים ומשתדל לפתותם לדברים אסורים. בספר איוב מסופר כיצד נראה השטן כשדיבר נגד איוב. בגמרא אנו מוצאים סיפורים רבים כאלה, שבהם היצר הרע מתואר כבעל אישיות שבא במגע עם בני אדם ומדבר עמם.

אולם מעניין לציין שאיננו מוצאים את היצר טוב מדבר אל משה; היצר הטוב לעולם אינו מתואר - הוא מעולם לא התגלם. עלינו להבין מדוע זה כך. מצד אחד נמצא היצר הרע, ולכאורה היה נראה שהיצר הטוב נמצא בצד המקביל אליו, אך למעשה לא כך הם פני הדברים. היצר הטוב אף פעם אינו מוזכר ומתואר. מדוע?

מים עמוקים

התשובה היא, שהיצר הטוב הוא תכונה מסתורית הנמצאת בתוכנו. זוהי איכות החכמה, חכמה נהדרת, חכמה מולדת ופנימית. המילה הנרדפת לחכמה זו היא "מצפון", אולם איני רוצה להקטין את המושג הזה על ידי שימוש במילה זו, כי כאשר אנחנו מייחסים אליו את המילה הזו, באופן אוטומטי הוא מאבד כל משמעות. אולם בימי קדם, למילה "מצפון" היתה משמעות גדולה; המשמעות שלה היא חכמה מולדת, הנובעת מהשכל האנושי. זהו היצר הטוב!

שלמה המלך תיאר זאת כך (משלי כ, ה), "מֵיִם עֲמֻקִּים עֶצֶה בְּלֵב אִישׁ" - החכמה היא מעיין עמוק הנמצא בשכלו של האדם. "עמוק" פירושו עמוק ביותר. למעשה, הכוונה לעומק אינסופי. מנין קיבל האדם את מעיין ההבנה האינסופי הזה?

התשובה לכך נעוצה בבריאת האדם. אם נסתכל שם בפסוקים נראה, שהשי"ת לא ברא את האדם כפי שברא את שאר הברואים, באמצעות ציווי. בבריאתו של האדם כתוב (בראשית ב, ז), "וַיִּפַּח בְּאַפִּיו נֶשְׁמַת חַיִּים". מדוע צריך היה הקב"ה לנפוח נשמת חיים באפיו של האדם? מדוע לא ציווה עליו להיברא כשם שציווה על הקוף להיברא?

הרמב"ן (שם על הפסוק) מבאר את הענין ע"פ הפסוק במשלי (ב, ו), "כִּי ה' יִתֵּן חֲכָמָה מִפִּי דַעַת וְתְבוּנָה" הקב"ה נפח אל תוך האדם את כל סוגי ההבנה, וכמאמר חז"ל, "מֵאֵן דְּנִפַּח מִדִּילָהּ נִפַּח" - כאשר אחד נושם אל תוך השני, הוא נושם משל עצמו, ואם כן, כאשר ה' נפח נשמת חיים אל תוך האדם, הוא הכניס בו את החכמה האלקית. חכמה זו נמצאת שם, עמוק

עמוק, כמו באר נפט עמוקה הממתינה לבר המזל שימצא דרך לגרום לה לפרוץ החוצה. "מִים עֲמֻקִּים עֲצָה בֶּלֶב אִישׁ וְאִישׁ תְּבוּנָה יִדְלָנָה".

מגלים את היצר הטוב

העולם שבחוץ בימינו, שולל מכל וכל את היסוד הזה שמלמדת אותנו התורה הקדושה, שכן הם מסתכלים על האדם כעל חיה, ולבעל חיים אין חכמה מולדת בלי האינסטינקטים שלו. ולכן, יותר מאי פעם בעבר, חשוב לחזור ליסוד הגדול הזה של "מִים עֲמֻקִּים עֲצָה בֶּלֶב אִישׁ", שכל אדם הוא מעיין עמוק, מקור בלתי נדלה של חכמה, אלא שמוטל עלינו לגלות מעיין זה ולהוציא אותו מן הכח אל הפועל. כל אחד צריך להוריד דלי אל תוך שכלו, ולדלות משם את חכמתו של היצר טוב, את שלמות השגת אהבת ה', החבויה עמוק בליבנו.

השאלה היא, איך עושים את זה? מהי הדרך לדלות את עומק הגדולה הזו שנמצאת בקרבנו? והתשובה לכך היא: באמצעות חשיבה. לחשוב! לאהוב את ה' עם היצר הטוב פירושו להשתמש בכל כוחותיך ויכולותיך כדי לדלות ממעמקי החכמה הטבעית שבך את המחשבות שיסייעו לך לאהוב את ה'.

אהבה בריאה

דוגמא למחשבות מעין אלו, היא להשקיע במחשבה אודות המתנות הנפלאות שהקב"ה העניק לך. ברוך ה' שלא נולדת חרש או אילם - הקב"ה חנן אותך בחוש השמיעה וביכולת לדבר. אם תסתכל סביבך תראה שלא כולם זכו לכך - ישנם אנשים שחייבים לדבר עם הידיים או שאינם שומעים. יש שנולדו עם פגמים מבהילים הגורמים להם להרגשת אי נוחות כשהם נמצאים בפומבי; ישנם אנשים שהדבר גורם להם להישאר בבית כל הזמן, שכן הם מתביישים בפגמים שעמם נולדו. והנה אתה אדם רגיל שנולדת ללא כל הליקויים הללו.

עבור רובם של בני אדם, מציאות זו מעולם לא גרמה להם להרגיש אהבה כלשהיא כלפי ה'. בוודאי שלא, שהרי הם מעולם לא חשבו לשאוב את החכמה הזו משכלם. אבל אם תסתכל לעומק הלב שלך ותתחיל להתבונן בטובות האדירות הללו שבהן חנן אותך השי"ת, יפרוץ מתוך ליבך מעיין של הכרת הטוב, ותתחיל לאהוב את ה' אהבה עזה על כך שהוא הציל אותך, על שחסך ממך את כל אותן הצרות שנגזר על רבים מיושבי תבל לסבול.

אם אדם יחיה כך ויחשוב, "לכמה אנשים אין את מה שיש לי! יש לי גוף בריא ונורמלי!" אין לך אף מום; אין לך פגם גדול על פניך, אתה לא נכה באף איבר. איזה דבר מדהים! ישנם כל כך הרבה מקומות שבהם זה יכול היה לקרות ח"ו. העובדה היא, שאפילו מבחינה חיצונית, ישנן מאות נקודות בגוף שבהם יכול היה להיות פגם. ובתוך הגוף, ישנן אלפי אלפים של אפשרויות לפגמים ח"ו. חוסר באנזים זעיר מספיק כדי לשנות את טבעו של האדם ולהשפיע רבות על חייו.

כאשר אדם חושב על הדברים האלה שנחסכו ממנו, הוא מרגיש אהבה גדולה עד מאוד לה', אהבה הפורצת ממעמקי ליבו. כמובן שאתה צריך לעשות את זה **בפועל**, ולא רק בתיאוריה. נסה זאת; אמור כך: "אני אוהב אותך ה' על כך שבראת אותי בריא ושלם". תתבונן בדברים, ולאט לאט, מעיין האהבה יחל לנבוע בקרבך, מעיין אשר יהפוך לנהר, נהר אדיר של אהבת ה'. זה הפירוש של לאהוב את ה' עם היצר הטוב, עם השכל.

והנה טוב מאוד

אולם איננו אוהבים את ה' רק בגלל הבריאות שלנו. ברגע שתתחיל לרכוש יכולת זו של חשיבה על טובותיו של השי"ת, תתחיל לאהוב אותו על הכל, כי כל מה שהוא נותן לנו הוא טוב כל כך. מניין אני יודע זאת? משום שבבריאת העולם כתוב (בראשית א, לא), "וַיֵּבֶר אֱלֹקִים אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה וַהֲנֶה טוֹב מְאֹד". יש כאן דבר מדהים! מדוע הקב"ה צריך לומר לנו שהעולם הוא טוב מאוד? האם אתם סבורים שה' היה צריך להסתכל על העולם כדי לבדוק אם הוא מאשר את מה שהוא ברא?! אם הוא ברא את העולם, כמובן שזה טוב.

התשובה היא, שהפסוק אומר לנו את זה כי רוב האנשים אינם סבורים כך. לכו ותאמרו לאנשים שהכל טוב מאוד. הם רוטנים על הכל. ההמונים חסרי המחשבה הם אנשים אומללים; תמיד יש להם תלונות - "גשום בחוץ", "חם מדי", "קר מדי". אם תקשיבו לאנשים ברחוב, לא תדעו שהעולם הזה הוא טוב מאוד. לכן התורה מספרת לנו מה **הקב"ה** חושב על העולם שברא; הוא נתן את ה"פסק" שלו - כל מה שהוא ברא הוא טוב מאוד מאוד! זהו עולם מצוין; עולם מלא באושר.

האושר שבחום

נדמיין לעצמנו יהודי שחוזר לביתו לאחר יום ארוך. הוא נכנס למטבח ורואה שהתנור דולק; איזה חום! אז הוא אומר לרעייתו, "מה? בחום הזה את אופה בתנור?" והיא עונה לו, "אל דאגה, אני מיד מכבה אותו", והיא אכן מכבה את התנור. לאחר כמה דקות הבעל שואל האם ארוחת הערב מוכנה, וכמובן שאשתו עונה שלא. בלי תנור - אין ארוחת ערב.

אז כאשר בסתיו התפוחים המתוקים מסודרים על גבי דוכני הפירות, נחשוב נא, כיצד הפך התפוח לאדום, מתוק ועסיסי? זה רק בגלל שהקב"ה הדליק את התנור. הקיץ הוא המטבח שבו מתבשלים הפירות הטעימים הללו, אותם נאכל במהלך החורף. האם אנחנו מתכוונים להתלונן על הזמנים הטובים הממתינים לנו? הקיץ הוא הזמן שבו מכין השי"ת את כל ההנאות שיבואו בעקבותיו.

זהו רק היבט אחד של החום, אולם האמת היא שיש הרבה מעבר לזה; אנשים שיש להם נטייה לדלקת פרקים, אוהבים מאוד את הקיץ, כי השמש אופה את עצמותיהם הישנות ומוציאה מהן את הכאב. בחורף הם נזכרים בימים הטובים שהיו להם בקיץ דאשתקד

כשהשמש היטיבה עמם כל כך. בחורף אין להם מנוס מליטול משככי כאבים בתור תחליף לשמש.

ישנן כל כך הרבה טובות המגיעות אלינו מהשמש. אמנם הידע הרפואי הקיים היום עשה כברת דרך ארוכה במהלך שבעים וחמש השנים האחרונות, אבל זה כאין וכאפס לעומת מה שהעולם ידע בעוד שבעים וחמש שנה. יום אחד אנשים יבינו שהחורף הוא טוב עבורנו, הקיץ טוב עבורנו, וכל עונה מביאה עמה ברכות משלה.

מים אדירים

מילים אלו נופלות על פי רוב על אוזניים אטומות. יתכן ואתם מהנהנים בהסכמה, אבל למעשה עדיין לא השתכנעתם. והסיבה לכך היא שאיננו אנשים חושבים! "בכל לבבך" פירושו שה' רוצה שנחשוב! אחת הדרכים החשובות ביותר לדלות דליים של אהבת ה' היא לחשוב על העולם הזה, להתבונן בעובדה שהעולם הזה מלא בדברים מענגים ומהנים.

יש כל כך הרבה דברים טובים בעולם. יש לך מים לשתות, זהו סם חיים נהדר. מים טהורים ומרעננים! המים נותנים לנו את חיינו. הם גורמים לעיניים שלנו לנצוץ. הם גורם למפרקים שלנו להיות משומנים. הם מהווים 65% ממשקל גופנו. הם עוזרים לך להתקרב בימות הקיץ, כי אתה מתחיל להזיע והמים מתאדים ומצננים אותך. המים הם הגורמים לדם שלך לזרום בכלי הדם, אחרת הוא יתעבה וייקרח. המים נמצאים בכל מקום, ומחיים את האדם כל רגע ורגע!

ברגע שאתה מבין שכל מה שה' עשה הוא טוב מאוד, שהעולם מלא בדברים טובים, אתה מתחיל להסתכל על העולם במבט אחר, ומתחיל לאהוב את ה' בגלל המים. אתה מתחיל לאהוב את ה' בגלל האוכל שהוא נותן לך. אתה מתחיל לאהוב את ה' בגלל הבגדים שהעניק לך.

האמת היא שאנחנו צריכים לאהוב **הכל**, שהרי כוונתו יתברך בכל דבר היא להיטיב עמנו, וכל מה שברא הוא טוב ממש. ברגע שהאדם מחזיר את זה אל ראשו, המסר התורני הזה יהפוך את חייו לפסנתר אחד גדול, לשיר של שבח והודיה ושמחה גדולה. אין סוף להשלכותיו של הלקח העצום הזה! אין סוף לאהבת ה' אותה אנו מסוגלים לשאוב מתוך ליבנו על ידי היצר טוב.

אהבה על ידי שבירה

לפני שנסיים, ננסה להתמודד עם האות ב' השניה של המילה "לבבך", הנושא של אהבת ה' על ידי היצר הרע. כמובן, מיד נשאלת השאלה, איך יתכן הדבר? כיצד ניתן לאהוב את ה' עם הנטייה הרעה שבקרבנו? נאמרו בזה כמה פירושים, ובוודאי שכולם אמת, אבל נתחיל עם פירוש אחד, משהו שהוא מעשי עובר כולנו.

ניקח דוגמא: אשה שיש לה אופי מרושע; היא אשה קשוחה, והסיבה לכך היא שיצרה הרע נותר ללא פיקוח במשך שנים רבות, ויש לה הרגל רע לזלזל בבעלה, או לומר לו מילים מכאיבות. בשלב זה, היא מרגישה שהיא לא מסוגלת לרסן את עצמה; ליצר הרע יש שליטה מלאה עליה.

כעת עליה לחשוב לעצמה, "האם אני ממלאת את חובתי לאהוב את ה' יתברך בכל לבבי? אני אומרת את המילים הללו כל יום, אבל האם אני בכלל מנסה להפסיק?!" וכך היא יוצאת לדרך עם תכנית חדשה. "מעתה אני מתחילה לעסוק בלאהוב את ה' בכך שאנסה לשבור את המידות הרעות שלי, ולכבוש את היצר הרע".

רבע שעה של נחמדות

איך עושים את זה? עליה לחשוב עם עצמה: "מתי הוא הזמן שבו אני הכי עלולה לשחרר את חרצובות לשוני?" נניח שהיא יודעת שכאשר בעלה חוזר מהעבודה והיא עייפה וקצרת רוח מלטפל בילדים כל היום, לפעמים היא דוקרת אותו בלשונה. אז כעת היא מכינה תכנית: "כאשר בעלי יחזור הביתה היום, אֶרְאֶה את אהבתי לה' בכך שאשלוט ביצר הרע שלי; אני הולכת קדימה בכל הכח למען ה' יתברך!"

וכעת היא מוכנה. כשהיא שומעת אותו פותח את דלת הכניסה, היא מחזקת את עצמה ואומרת, "הריני נשבעת, שברבע שעה הקרובה, לא אומר שום דבר פוגע". עליה להישבע! רבע שעה היא יכולה לסכן. ובמשך חמש עשרה הדקות הללו, האשה הזאת היא נופת צופים, הכל נחמד. זוהי רבע שעה של אהבת ה'! אל תזלזלו בזה - זהו הישג אדיר!

או אם הבעל הוא מהסוג שחוזר הביתה ממורמר מהעבודה במשרד, ונוהג להטיל פצצות לעבר אשתו, "למה הבית לא מסודר?", או "למה ארוחת הערב לא מוכנה?" או כל דבר אחר. גם הוא צריך לעשות לעצמו תכנית של אהבת ה' באמצעות היצר הרע שלו. יצר הכעס וההירות וחוסר שביעות רצון יהיה הסולם שעליו הוא יוכל לטפס בדרגות אהבת ה'. "מתוך אהבה אליך ה', אני הולך לעשות את אחד הדברים הקשים ביותר שיכול האדם יכול לעשות בעולם הזה - לשבור את מידותי הרעות".

בעודו אווז בידית הדלת, עליו לעצור לרגע ולומר, "הריני מקבל על עצמי לשתוק בחצי השעה הקרובה. לא משנה מה אשתי תאמר, אני לא אומר לה שום מילה רעה. אם איני יכול לומר מילה טובה, אשאיר את פי סתום וחתום". כך למשך חצי שעה.

כמובן שאחרי חצי השעה הוא ישחרר את לשונו! אבל זו התחלה טובה, כי במשך חצי שעה הוא אהב את ה' עם יצרו הרע. לאחר מכן, אולי בשבוע הבא, הוא עשוי להאריך את הזמן לשעה; הוא עשוי אף להוסיף את הבוקר. דרך אגב, זה רעיון טוב, לאהוב את ה' בבוקר גם כן. כמובן ששבת זו בעיה. בשבת אתה נמצא בבית כל היום עם אשתך - ואכן עבודה גדולה ניצבת בפניך! אבל בכוחך לעשות את זה; לאט לאט אתה יכול להרגיל את עצמך לזה.

מצא את ההזדמנויות

נקטתי דוגמא של בעל ואשה משום שזו ההזדמנות השכיחה ביותר להביע את אהבתך לה' על ידי התגברות על מידותיך הרעות, אולם הדברים נכונים ושייכים לכולם. כל מי שלוקח את חייו ברצינות ימצא הזדמנויות רבות להתגבר על המידות הרעות שלו.

יש אנשים שלא מסתדרים עם שכניהם. אצל אחרים יש חיכוך עם בני משפחתם; הם לא אוהבים את קרוביהם - חלקם אפילו לא אוהבים את האבות והאימהות שלהם. אולי חמותר היא אשה שקשה להסתדר איתה - היא תגיד שאתה זה שקשה להסתדר איתו. אולי אלו הם עמיתך לעבודה או חבריך לשיבה. כל מערכות היחסים הללו הן הזדמנויות לצאת לקרב נגד היצר הרע מכח אהבת ה'.

ודרך אגב, לאט לאט הטבע שלך ישתנה. אל תתייאש! אם תיקח תכנית זו ברצינות ותתחיל להרגיל את עצמך בתיקון מידותיך, תעמוד נדהם אל מול השינוי שיחול בך. במהלך השנים תהפוך לאדם אחר לגמרי; כבר לא יזהו אותך. וגם אתה תהיה מאושר יותר! אבל הדבר החשוב הוא הסיבה שאתה עושה את זה. כשאתה יוצא לקרב הזה מתוך אהבה לבוראך, אתה מקיים בכך את מצות אהבת ה' כל ימי חיך.

לרכוב על היצר הרע

ישנו היבט נוסף למצוה זו של אהבת ה' באמצעות היצר הרע. "בכל לבבך" פירושו לקחת את כל האמצעים שבהם משתמש היצר הרע כדי לגרום לצרות, ולנצל אותם לעבודת ה'. זה כלול במילה "אהבה" - לקחת את כל מה שיש לך, ולהקדיש אותו למושא אהבתך.

ניקח דוגמא: יצר הכבוד, הרצון לתהילה. כבר אמרו חז"ל (אבות ד, כא) שהכבוד הוא אחד הדברים המוציאים את האדם מן העולם. אדם שרודף אחר הכבוד נראה בעינינו אדם בזוי. מה שפל יותר מאדם שתמיד מחפש תהילה? אנחנו מתעבים אותו ומסתכלים עליו כאדם שהוכנע על ידי יצרו הרע! אולם למעשה, יצר הכבוד יכול לבוא לידי שימוש טוב מאוד. כפי שנראה, אפשר לטפס על סולם אהבת ה' על ידי יצר הכבוד.

סוס ושמו "כבוד"

הבה נהיה כנים עם עצמנו לרגע - תהילה היא הדבר המתוק ביותר שקיים! כולנו רוצים כבוד יותר מכל דבר אחר, זו האמת. למה בחורים הופכים ללמדנים? בינינו, הם לא עושים זאת לשם שמים. אין כוונתי לבקר אותם על כך, הלא כך מלמדת אותנו הגמרא (פסחים נ, ב): "לְעוֹלָם יַעֲסֹק אָדָם בְּתוֹרָה וּמִצְוֹת אֵף עַל פִּי שְׁלֹא לְשִׁמָּה שְׁמִתוֹךְ שְׁלֹא לְשִׁמָּה בָּא לְשִׁמָּה". כל אותם אלו שהצליחו בלימודם לא עשו זאת לשם שמים. הכבוד הוא זה שדחף אותם.

ללמוד זה דבר קשה. לא קל להפוך ללמדן. הדבר דומה למי שדוחף עגלה כבדה במעלה ההר. נניח שלפתע תמצא סוס חזק שמוכן למשוך עבורך את העגלה במעלה ההר, ושמו של

הסוס הוא "כבוד"? אז רתום את עגלתך אל הסוס, ואפשר לו למשוך יחד איתך! כך אתה משתמש ביצר הרע שלך כדי לטפס על ההר של אהבת ה'!

והנה, כאשר אתה מגיע לראש ההר, אתה מסתכל כלפי מטה ואומר, "אני זקוק לסוס? כעת אני יכול לעשות את זה לשם שמים". ולאט לאט, ה"לשם שמים" נכנס בך. אה! זה נקרא "לשמה". עכשיו אתה לומד תורה כי אתה אוהב את ה'! אבל הגעת לשם בזכות היצר הרע שלך!

הדבר נוגע לא רק ללימוד. עם הרצון לזכות לכבוד אתה יכול להגיע להרבה הישגים גדולים. אתה יכול להיות בעל מידות, בעל טוב, שכן טוב. אתה יכול להתפלל טוב יותר ולקיים מצוות בצורה הטובה ביותר. אתה תרכוש לעצמך כתר שם טוב. ברגע שהאדם לומד כיצד להשתמש ביצרו הרע כדי לעבוד את ה', כל חייו משתנים.

השוטרת ה לעומתית

דוגמה נוספת. בתוך כל אחד מאיתנו קיים אינסטינקט להיות "לעומתי", כלומר אחד שמתנגד לכל דבר. יצר ההתנגדות נובע בליבם של כל בני האדם. להתנגד למה? זה לא משנה - כל אחד חייב למצוא משהו להתנגד אליו. זו הסיבה שהנוער של היום מתמרד. לא משנה איזו ממשלה יש, הנוער נמצא במרד. זוהי שלילה חסרת היגיון של כל המוסכמות - ה"אידיאולוגיה" שלהם היא "למוטט את הממסד!" אין בכך שום היגיון - רק לערער את החברה.

זו הסיבה שבעבר, מי שביקש להתקבל לשירותיה של המשטרה, היה עליו להתנשא לגובה של לפחות מטר תשעים. כשהייתי ילד, שוטר היה דמות מעוררת כבוד! אבל היום, ה'לעומתיים' עשו כזה רעש, שכאשר הולכים ברחוב ניתן לראות ילדה, ילדה סינית קטנה, הלבושה במדי שוטרת! איזה כבוד כבר יכול להיות לך כלפי דבר כזה? אתה תפחד ממנה!? זה מגוחך!

והילדה הקטנה הזו - שנראית כאילו התחפשה לשוטרת - מקבלת משכורת זהה לשוטר חסון וגבוה, ולעתים משכורתה אפילו גבוהה יותר משלו! זוהי תצוגת ראויה ליברלית שעולה לנו כסף, כסף שתמורתו איננו מקבלים דבר. אולם אין מה לעשות, הרשעים נכבשו על ידי יצר ה לעומתיות, הרצון להיות שונים מכולם.

יהודים לעומתיים

והנה, כאשר אנחנו רואים דבר כזה, דרך חיים כל כך חסרת הגיון, מה עלינו לחשוב? זה אמור להזכיר לנו שבנפשו של כל אחד ואחד מאיתנו קיים אינסטינקט כזה של התנגדות! לא רק הליברלים - גם לנו יש את היצר הרע הזה. ו"בכל לבבך" פירושו שעלינו לאהוב את ה' על ידי שימוש בלעומתיות הזו למענו.

היהודי אומר, "גם אני אהיה לעומתי! אני אהיה שונה! אני מתכוון להיכנע לדעת הרוב של הגויים! אני אהיה עקשן, שהרי אנחנו עם קשה עורף". וכך, היהודי שאוהב את ה' עסוק תמיד בבניית גדרות וביצורים נגד העולם שבחוץ. הוא לובש בגדים יהודיים שגורמים לו להיראות שונה, והוא גאה בכך! הוא לעומתי; הוא עומד מול העולם!

תכונה זו היא המונעת מיהודים שומרי תורה ומצוות מלעסוק בכל אותם עיסוקי הבידור והפנאי של הגויים. היהודי ירא השמים עמד בהצלחה במתקפות של כל סוגי הרשע - מעולם לא היתה אומה כל כך טהורה, כל כך בעלת שליטה עצמית כמו עם ישראל! וחלק גדול מזה הוא בגלל שהם אוהבים את ה'; וחלק מאהבת ה' מתבטאת בכך שאנחנו מנצלים את יצר הניגוד והלעומתיות לעבודת ה'.

כעס ושנאה נפלאים

מפעם לפעם ניתן לראות יהודים שנראים כאנשים שקטים, אשר מפרים את השלווה ומנצלים את מידת הכעס כדי לפעול למען כבוד ה' יתברך? איך הם עושים את זה? משום שאהבתם לה' מלבה את ליבם והם משתמשים ביצר הכעס כדי לעשות ולפעול דברים גדולים ונפלאים! מי שאוהב את ה' אינו סובלני כלפי מעשים של רשעות.

זה הנושא הגדול של "אֶהְיֶה ה' שְׁנֹא רָע" (תהילים צז, י). אני מודע לכך שבימינו לא מקובל לשנוא - המילה "שנאה" כבר אינה מילה כשרה. אסור לשנוא רוצחים, פושעים ושאר בעלי עבירה. ואכן, השנאה היא מידה בזויה. אנשים ששונאים את החמות, נכשלו כשלו מר - אין כלל ספק בענין. אבל כמו כל יצר הרע, עלינו להשתמש בשנאה למטרה טובה, למען אהבת ה'. "בכל לבבך" פירושו שאנו מזהים את היצר הרע הזה, את המידה הרעה הזו, ועושים בה שימוש כדי לבטא את אהבתנו אליו יתברך. אנו אוהבים אותך ה' ולכן אנו שונאים חוסר מוסריות! בהחלט! אנחנו שונאים כפירה! מי שאוהב את ה' שונא כפירה!

אנחנו שונאים רוצחים! היינו רוצים שכל הרוצחים יישלחו לכסא החשמלי. ראו מה קורה היום כשהפסיקו לשנוא רוצחים, אמריקה הפכה למקום שבו נרצחים המספר הגדול ביותר של אנשים, יותר מכל מדינה אחרת בעולם. מדינה כל כך "מתקדמת" כביכול, אינה מסוגלת לשלוט במגפת הרצח. אחד מהוגי הדעות שבממשל התבטא ש"הריגת רוצחים היא ברבריות". אבל האמת היא שהוא הברברי אמיתי, כי כל מי שאומר שזה ברברי להרוג רוצחים הוא בעצמו ברברי. זה מה שקורה כשהיצר הרע נמצא בשליטה! אנחנו שולטים ביצר הרע, ושונאים את אלה שה' שונא.

הר הגעש שבתוכנו

הייתי רוצה להאריך עוד בנושא, אבל זהו נושא גדול, ואין לנו כעת את האפשרות למצות אותו. אולם השורה התחתונה היא, שכולנו מסוגלים לקיים את מצוות אהבת ה'. זה נמצא בתוכנו! כמה אהבה נמצאת שם? יש בליבנו אש גדולה ועצומה של אהבה! אתם יודעים

שבתוך כדור הארץ בוערת אש עצומה, שלפעמים ניתן לראות אותה כשיש התפרצות של הר געש. אנחנו עומדים נדהמים: כל כך הרבה חום, להבות כל כך גדולות, כל כך הרבה אנרגיה החבויה בבטן האדמה!

בתוך כל יהודי ישנו הר געש. אש עצומה של אהבת ה' בוערת בקרבו - אין בכך כל שאלה. אולם אש זו יכולה להישאר נעולה לנצח נצחים, וזו רחמנות של ממש. תפקידנו הוא ללבות את האש הזו ולהוציא אותה אל פני השטח. וזה אפשרי! ישנן דרכים רבות שעל ידן יכולה אש זו להתפרץ החוצה, ואחת החשובות שבהן היא על ידי ניצול הסוד שגילו חכמינו במילה "לבבך".

כשאנחנו עושים שימוש ביצר הטוב וביצר הרע שלנו באופנים שעליהם דיברנו - ואנחנו עושים זאת מתוך כוונה להביע את אהבתנו אל ה' יתברך - זו אחת הדרכים ללבות את האש הגדולה הזו, את ה"אַהֲבָה גְּדוֹלָה יִתְרָה עֲזָה מְאֹד" שעליה מדבר הרמב"ם. ככל שגשקיע בזה יותר עבודה, כך אנו מתקרבים לראש ההר של אהבת ה', המקום בו מגלה האדם כי "נִפְסֹו קְשׁוּרָה בְּאַהֲבַת ה'!"

שבת שלום ומבורך!

בואו נהיה מעשיים לאהוב את ה' בשני יצרנו

בלי נדר, השבוע, בכל יום כשאומר את המילים "וְאַהֲבַתְּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לִבְבְּךָ", אעצור למשך עשר שניות ואזכיר לעצמי את החובה הזו, להתרגל לאהוב את ה' עם שני יצרי, ואקבל על עצמי ליישם אותה מתישהו במהלך היום.

ואז, במהלך היום אמצא לפחות שתי הזדמנויות לעשות שימוש בשיטות המפורטות בעלון זה [1. לדלות רגשי הכרת הטוב מתוך שכלי. 2. להתגבר על אחת ממידותי הרעות. 3. לכוון את אחת מאותן מידות לעבודת ה'], ואקפיד לומר מראש: "הריני עושה זאת לשם מצות אהבת ה'".

שאל איך ויגדך זקניך ויאמרו לך

מתוך תשובות שהשיב הרב זצ"ל לשואלים

שאלה:

כיצד עלינו לחגוג את יום חמישה עשר באב?

תשובה:

ראשית כל, עלינו לחגוג יום זה על ידי אמירת "ברוך אתה ה' המעריב ערבים" - תודה לך ה' על הלילה! כמה נפלא שיש לנו לילה! הלילה הוא ברכה גדולה מאוד; עלינו ללמוד את הלילה. לילה זה לא רק חסרון היום. לא! "בחקמה פותח שערים ובתבונה משנה עתים" - הלילה נברא בחכמה. אז תתחיל ללמוד את נפלאות הלילה. ומחר בבוקר, תברך "ברוך אתה ה' יוצר המאורות" - תודה לה' על השמש. לאחר שסיימת את ארוחת הבוקר, תודה לה' על כך שהוא זן אותך "בחן בחסד וברחמים" - הוא נותן מזון עם טעמים וצבעים וניחוחות. אוכל הוא דבר מענג עד למאוד! אז תודה לו על האוכל שאכלת, וכן הלאה וכן הלאה במהלך היום כולו. זו דרך טובה לחגוג את יום חמישה עשר באב, וכך גם ששה עשר באב ושבעה עשר באב! כל יום באב וכן כל יום באלול.

אכן, בזמן בית המקדש, "לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב" (תענית כו, ב). באותם ימים, חגג עם ישראל את חמישה עשר באב עם הקדושה שהיתה קיימת באותה תקופה. אין כאן המקום להאריך בזה, אבל היום זה אחרת. ולכן בימינו אין לנו כבר את היכולת לחגוג את חמישה עשר באב כפי שהוא נחגג בימים עברו.

מדור זה נתרם:

נא להרבות בתפילה עבור
יעקב מנחם בן חיה שרה
לרפואה שלימה